

Esbach, 15-6-1992.

Beste Frans,

In gesloten brief je mijn artikelje aan
bekend van de 'Nieuwsbrief' van de Haarlemmerige
Woudt Hilvarenbeek. De bedoeling van het artikel is
vooral behoorlijk te geven aan het onderzoek en mogelijk
genoegdoening bij de grondse Hilvarenbeek te brengen
zodat men vanaf een mischien soms niet zo grote slakkie
af kan graven. En in houdelijk geformuleerd artikel ha
dan na oploop van de 'totale opgraving' genoemde gehavende
velden. Dit jaar nog 8 vennige + parkenplaats aan de
rand van dit esdelt. Vanaf volgend jaar 'kunijpe' we
het esdelt in verschillende richting op! (in en trainigveld!!)

Belangrijk voor de geschiedenis van Esbach én Hilvarenbeek
is de laatste alinea van het artikelje; en Hilvarenbeek
was niet zo maar een paradijs!

Alle toponieme uit de boeken, overzichten, verhandelingen etc.
zijn Esbach uitgelezen naar "Bast-Houtdelle". Dat past
welgens de auteurs ook meer, in de nabijheid van
het vaak tegelykertijd vernielde "Houtdelle".

Tij heten 'propre Byst' echter niet goed verstaan.
'Die Bysten geneynd' lag (en ligt nog) in Esbach.
Met en veelheid aan veldnamen ha ik enigszins de
lou Camps en A.J. Bystenold eruit enkele gedoen.

van Echternach in Esch aan wijzen o.a. "de Hochwens" (1202).

Behalve de aanwezigheid van Echternach is me zojuist duidelijk geworden dat in hetzelfde gebied de abdij van Thorn bestrijken had.

Tij kunnen wellicht teruggaan naar de stichting
van die abdij in de periode 972-995.
Het leponiem "Byerhoff" daarbij moet we voorlopig
gebruik in de grote hoven. (Ook Gaushof en Echhof: s.v.m.
moegelijk domineerende).

De opgraving met in het vaste daarvan
Tilden (eigenlijk tegenover Echternach) en missen
in het vaste daarvan gedaan van Echternach en
Thorn zal stijf zijn van een artikel nov./dec.

Tot slot heb ik enige foto's bijgevoegd
van bouwput nr: 3. Behalve de put zullen er foto's
niet meer zijn ik weinig uitrichten. Er waren zoveel
sporen dat ik niet wist waar ik in die korte tijd
moest beginnen!

Bovendien zijn er foto's bij van "tijdens het graven".

Met vriendelijke groet

en alvast bedankt voor de medewerking

Jp van Helmont
Eschek

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

IPP

Instituut voor Pre- en Protohistorische Archeologie Albert Egges van Giffen

ons nummer:
uw schrijven:
contactpersoon:
doosnummer:
datum:
onderwerp:

IPP
Nieuwe Prinsengracht 130
1018 VZ, Amsterdam
Tel.: (020) 525 5830

aan: Jan van Helvoirt

Beste Jan

Ik heb het gelezen. Ik denk dat het een goed artikel is. Hier en daar heb ik er wat opmerkingen bij gezet. Je moet maar zien wat je daar meeclopt.

De foto's zitten hier ook in. Ik heb ze opgeplakt (ik ga gauwholig weer los te maken, spectaculaire plekken over foto's) en een huis- parant eroverheen gelegd met wat aantekeningen.

De volgende keer kan je eens moeten proberen om het losse land er hier en daar wat uit te scheppen. Ook kan je eens aan de braam medeiniets moeten vragen op je opde.

202

0900102-0091091pm

bale mag gaan zitten en dan draai
vres muk om luog gaan. Je kan dan
goed overzichts foto's maken.

Ook een je een mukje van het
profiel, af moeten maken en er een foto
(putwand)

van maken.

Samen weer,

esdele = ~~platbos~~ plaggende.

eskops = akkerkop

es = een drechts woord

het kempense woord = akker

Middelouwse nederslach onder de lorenk in Esbeek
door Jan van Helvoirt.

Inleiding

(— d.v.z. aanslag.)

Rijden we vanuit Hilvare-beek Esbeek binnen, dan ontkennen we juist voorbij het sportcomplex de Hondsbosch aan ons rechterhand, voor Esbeekse begrijpe gevuldige bouwactiviteiten.

Nadat ook naast de oude provinciale weg enkele gaten opgevuld mochten worden, in de volksmond 'de Goudlaant' genoemd, werd in 1991 nog een begin gemaakt met een heel uitbreidingsplan. In de eerste vijf bouwputten aan de huidige Esbeekweg werden geen enkel spoor van vroegere bewoning aange troffen in de laagste laag van de sterk lemige gele ondergrond. Een boushovel moet in die rij nog uitgegraven worden. Ook daar zal waarschijnlijk niets te vinden zijn.^①

In datzelfde jaar betrekking naast deze weg werd in juli 1989 de oude huve de Mostaard^② afgebroken, om plaats te maken voor twee nieuwbowoningen. Dat bouwbedrijf, tevens plasticplaats aan de ende herbaan^③, was uit de bronnen bekend vanaf ooit begin zestiende eeuw.^④ Bewijsd waren ze maar eventuele sporen van vroegere bewoning onder en vlakbij deze boerderij.

Niets troffen we aan. Alleen een grote, drie meter diepe oude kuil zonder vaste bodem, die de naam

want: Romeinen kunnen wel op lager gelegen terreinen wonen, vermoedelyk was het toen droger.

Wortlaard alle eer aan doet. Soortgelijke heuvel of poel werd aangebouwen in het westelijkegelegen uitbreidingsplan 'de Kerkpad' in de jaren '80. Blida mits.

Nogens de huidige inrichting is die plaats ook te laag gelegen om als vestigingsplaats voor bewoners ^{in de middeleeuwen} tot aan de ~~vochtige~~ ~~te droge~~ te dienen.^④ Welken moedwillijk daarvan in het oude uitbreidingsplan op de rand van hoog en laag vonden we echter volop relieten: nederzettingssporen uit de eeuw en/of tweede eeuw.

Mit deze periode zijn in de gemeente Helvoirt ~~nu~~ nog toe geen huisplaatsgronden bekend. De proef-sleuven achter de kerk in Helvoirt beek die men in 1980 maakte, toonden wel bewoningssporen in de vorm van sloten en kuilen met ^{Swaefde-} eeuwse aardebanken.^⑤

Aan medescripsie van het zogenaarde Kempen-project is naar die periode onderzoek vernicht in o.a. Blommelen, Bladel en Bergheikh in de jaren '80. De belangstelling voor de periode 1000 - 1300 is enorm toegenomen. Dit heeft vooral te maken met het vrij abrupt verlaten van de kenmerkende nederzettingen om ze eventueel te verplaatsen naar lager gelegen gebieden, richting beekdalen. De voorzien hieraan en de omstandigheden waaronder deze verplaatsingen gestalte kregen, roepen nog steeds veel vragen op. De extreme droogte vanaf de tweede eeuw en de misschien

ile zou het niet zo schip stellen

waarschijnlijke hantje beker zeggen: de daarmee
samenhangende ontwikkeling van de bekerstalen

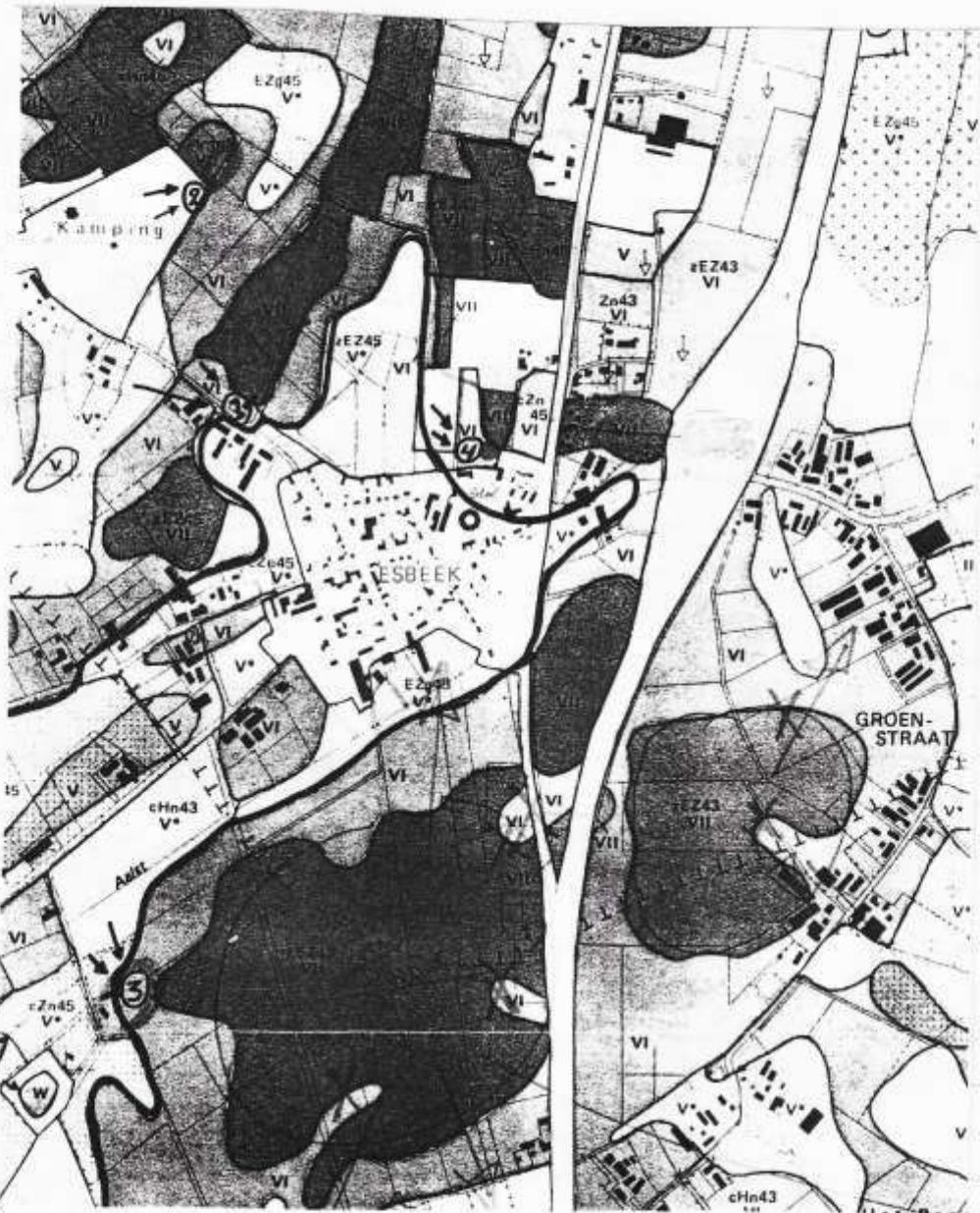
↑
dat die samenhang er
is niet mij maar
wel deel

daarmee samenhangende ontwikkeling van de plaggenbe-
mering zouden in de Kempen goed bestudeerd moeten
worden.

curief: Einenhof = enhou.

Binnen Esbeck zou de Einenhof Tulder i.v.m.
laatstgenoemde onderwerp een uniek onderzoeksgebied
vormen.^⑦ Het eerste item zou binnen het kader van de
mogelijk opgedroogde beek langs Esbeck bestudeerd kunnen
worden. Een Esbeekse boer zou zeggen: "Plaggenbemesting
is goed tegen de droogte en tegen het nat. En het leert
meer op." De Amsterdamse archeoloog W. Thiers stelt in
'Het Kempenproject 3. De Middeleeuwen centraal': "Een belangrijk
probleem waarover nog een oplossing gegeven moet worden betreft
de oordelom en de lokatie van de enige gehuchten in een
parochie(...). Het archeologisch onderzoek van de periode 1000-1350
dient zich in de toekomst op deze problematiek te richten."
Jammer dat Esbeck als gehucht binnen de parochie Helianebeck
niet in het Kempen-project ^{beoordeeld} opgenomen kunnen worden.

In veel dorpen bestaat de basis tot onderzoek
naar vroeg-middelbare sporen niet meer, omdat
uitbreidingsplannen van de laatste dertig jaar vaak
op de hogere gronden rondom de laat-middelbare
kernen uitgevoerd zijn. Meteen moest er eraan
toevoegen dat verborgen vroeg-middelbare nedersetzingen
nu geïsoleerd en ver van de huidige centra kunnen
liggen. In een enkel geval is een uitstergolven torenspits
daar nog een mogelijk herhaalbaar beeld van. Driessan vist de
afgelopen vijftien jaar de bank aan de hemel voor redelijk

De donkere gebieden hebben grondwaterbels tot hoog
overtopping (0) en droog. Aan de randen van deze gebieden liggen de
nederzettingen uit de Volle Middellaarven.

- 1. boomstamput M. Veen
- 2. heuvel Cloostert
- 3. heuvel Groenmeer
- 4. opgravingsgebied haverrik.

centraal gelegen te blijven. Dit wordt nog voortgezet door het nieuwe uitbreidingsplan van de jaren 'go' op het esdok ten zuiden van de kerk en ten westen van het Sprengkolenol.

Nederzettingen uit de Vroege Middeleeuwen (650-900; Meernsigh en Kauwelingisch) moeten we zoeken onder de vaak bolvormige en hoge grakkocomplexen met grondwaterloop $\text{VII}^{\textcircled{B}}$ (afb. 1). En die liggen er nog een aantal overgevoerd in Esbach.

Het het landschap onder die plaggendeklaar er niet zeg van de ontwikkeling van die nieuwe landbouwmethode is vrijwel onbekend. De geaccidenteerdheid van het terrein o.a. lijkt mij een belangrijk onderzoek-item. Het topomin Esbach heeft overigens niets van doen met het begrip esdok, die moesten dan ook immers nog grootdeels gevormd worden!

Het topomin Esbachse veldnamenaanonderzoek leert nu al aan dat vrijwel alle topominen, naast persoonsnamen, betrekking hebben op natuurlijke elementen; vaak natte en droge bodemonderhoudsbedden.

Esbach ligt vanaf de late Middeleeuwen beroemd met bocht-, bocht-, boghe-, of bucht-vananten. De betekenis hiervan zou kunnen zijn, de literatuur tot nu toe geeft steeds de onbeoordeelde uitleg van 'met-recht varianten'^⑨: natte sponsachtige grond, te wek om het gericht van iets zwaars te dragen, een van of moeras^⑩. Momenteel heeft het nog de

volgende uitleg: bocht = weinig vruchtbare
omhulende akkers wordt
gegeven

centraal gelegen te blijven. Dit wordt nog voortgezet door het nieuwe uitbreidingsplan van de jaren 'go' op het esdok ten zuiden van de kerk en ten westen van het Sprengkolenol.

Nederzettingen uit de Vroege Middeleeuwen (650-900; Meernsigh en Kauwelingisch) moeten we zoeken onder de vaak bolvormige en hoge grakkocomplexen met grondwaterloop $\text{VII}^{\textcircled{B}}$ (afb. 1). En die liggen er nog een aantal overgevoerd in Esbach.

Het het landschap onder die plaggendeklaar er niet zeg van de ontwikkeling van die nieuwe landbouwmethode is vrijwel onbekend. De geaccidenteerdheid van het terrein o.a. lijkt mij een belangrijk onderzoek-item. Het topomin Esbach heeft overigens niets van doen met het begrip esdok, die moesten dan ook immers nog grootdeels gevormd worden!

Het topomin Esbachse veldnamenaanonderzoek leert nu al aan dat vrijwel alle topominen, naast persoonsnamen, betrekking hebben op natuurlijke elementen; vaak natte en droge bodemonderhoudsbedden.

Esbach ligt vanaf de late Middeleeuwen beroemd met bocht-, bocht-, boghe-, of bucht-vananten. De betekenis hiervan zou kunnen zijn, de literatuur tot nu toe geeft steeds de onbeoordeelde uitleg van 'met-recht varianten'^⑨: natte sponsachtige grond, te wek om het gericht van iets zwaars te dragen, een van of moeras^⑩. Momenteel heeft het nog de

volgende uitleg: bocht = weinig vruchtbare
omhulende akkers wordt
gegeven

betekenis van iets van geringe kwaliteit.

Vanaf 1656 komt de Crommaeler⁽¹⁾ voor, gelegen ten westen van de Kerkpad en behorende tot boerderij de Mortaard. Er zaten vroegerdaad enkele flinke knikken in. Na de nulverkaveling van 1960 kreeg die naam verdwijnen; bijna alle percelen werden opgenomen in grotere rechte blokken. Dat gold ook voor de Cromme Hoorn, gelegen op de plaats waar nu de Oude Groenstraat doorgaat.

In 1484 lag op aldaar drie lopense land die Bucht en betaalde Aerdt sonne Mathijs van den Molen Aree mud uit drie lopense te Dren, geheten den Bochtaert.⁽²⁾ Een ander frappante Bogaert-variant die ik vond is de Bogaertje. Het lag ten westen van de Groenstraat in alle grote akkers aan de Leemputten. Het had in 1785 een oppervlakte van drie lopense en was eigendom van Pieter Daelis Daemen.⁽³⁾ Midden op dat enorme esdak tref je in 1792 nog een Bogaert-naam aan: Poerebicht. Maar die lag aan de Windaspael!

Het belangrijkste en oudste toponiem m.b.t. Esbuk raam dit element voorlaat is leengoed ten Boghaerde.⁽⁴⁾ Vertaald de plek die ten onrecht met bona de Pomario? (Correct Latijn voor Pomario zijn!). Tijn se die nu hier in Esbuk gedeeltelijk op het spoor? Helaas is daarvan geen denombrement (inventaris) bewaard gebleven. Uit verschillende archief-

als je het leengoed bedoeld ^{wie} dan ik
doet zeggen

Bogaert vocht-toponiemen?
wellicht moet je nog een dekhouwige
laan nagaan.

stukken kon een deel van de onderhorige gedane werden gereconstrueerd.¹² Twee bijbehorende huizen Graenmeer en Capstet hebben we reeds op korte afstand aan de rand van andere ~~verborgen~~^{verborgen} in Esbeek ge lokaliseerd.

Worden de herenomstandigheden i. v. m. het topominacht-, hoghe - steeds slechter door het wanende water? Nee, integendeel: het werd droger, het grondwaterpeil zakte en de boeren zochten de lager gelegen gebieden op. Wellicht zijn de topominamen Eyschendijk, Bettendijk, Beecherdijk, Nedereyndendijk, Lange Gracht, Lau, Keuvelaar, Kandelaars¹³ relieken uit die tijd. Het mogelijk opruimen van de grote rivier ten voorste van Esbeek, eens ging er enorm veel water door getuige de gevreesde leemafzettingen ten noorden en ten zuiden van de Broekse, heeft dit in Esbeek alleen maar in een stroomversnelling kunnen brengen.

De Esbeekse boeren activeren de behalve-progressie ongetwijfeld voort tot in onze tijd. De politiek legt er d. m. v. het Streekplan momenteel de rem op en dirigeert de boeren terug naar de hogere gronden waar zij ooit vandaan kwamen en die nu veelal don 'uitbreidingsplannen in beslag genomen zijn! We hadden toch niet toe dat de inrichting van ons landhop 'nu met de vinger na gewezen en verjaagd worden!

Onze aangetroffen nedersetting dateert uit de soals te onne mee omgaan? als het aan huur lag werd alles vaste en alleen groen

Volle Middelouwen (950-1300). Over de Esbeekse bewoning uit de late Middelouwen is vanuit de geschreven bronnen reeds mij veel bekend.¹⁰

Esbeek onderscheidt zich vanaf de vijftiende eeuw van de andere Hilvarenbeekse herdgangen door de onderverdeling in verschillende sub-gehuchten, zoals: Groot Esbeek, Klein Esbeek, Ner Esbeek, Neereinde, Hooig Einde, Cromshutten, Espaandonts Einde, Greenstraat (Groote Straat), Lange Graadt, Laren, Brockrie, Dun, Koerwart, Hertgang, Klein Tulder, Tulder, Voorst (onder de Koekhaven) en de Byster Gemeeynt.

Het lijkt wel of er een sluit naar de lager gelegen gehuchten plaats vond. Boven op een oproomming leeft ook uitsluitend beekdal-nedersettingen die we nu nog waarnemen. Daar komt nog bij dat relatief meer voor komen van oude grote hoeve-namen dan in de rest van Hilvarenbeek: Graenmeer, Clapstraet, Horepael, Tulder, Kuen, Martaard, ten sloren, ten hofje, ten Boghaerde. De aanwezigheid van de Esbeekse windmolens (in die omgeving?) en de verhoudende eeuw moet niet onderschat worden binnen die agrarische aktiviteiten.

Ons onderdukhuis ligt op een tamelijk smalle langgerekte esloop die meer een hondendal is, muchtsbaander dus, dan de meer zuidelijk gelegen ~~esloop~~^{esplanade}. Het ~~terrein~~^{terrein} is de voormalige akker van Janus van Stommelen. De oppervlakte 1.20.00 ha. Och een gedeelte van de pastoriegrond is in het plan opgenomen.

~~esloop~~
winkel
winkelring

Het is de strook tussen de Esbeekweg en de voorvalige
Kerkpaden wordt ten zuiden begrensd door de dal
van de huidige loop. Voorheen heette dit
rijstervormige de Platte Beek⁽¹⁾ en de oudst bekende
naam is de Bredde Beek.

De Kerkpad liep via het Hoogenrade en
liep eruit tussen twee ~~esdijken~~^{alvarensdijken} door om vervolgens
ten noorden van Esbeek precies tussen twee
~~esdijken~~^{Achter lage Miede} via het Hoge Spul Hilvarenbeek te
beruchten. Die Kerkpad bracht de Esbeekse bevolking
tot aan de stichting van de parochie St. Adriaanus
in 1049 in Hilvarenbeek der kerk. Die van Almen
en Hoornot beruchten vanaf 1075 tot die tijd de
kerk van Lage Miede.⁽²⁾ Hilvarenbeek bleek toch te ver!

Het is al vaker opgemerkt dat het raam is dat
er in het toch volrijke Esbeek geen kapel of kerke
was. dit in tegenstelling tot de Dorp de Biest en
de Westervijf. De Sint-Lambertuskapel in Laatst-
genoemde herdgang zou een voorloper kunnen zijn
van de collegiale kerk in de Vrijthof. En vervijfing
naar Sint-Lambertus als oudste patroon van
Hilvarenbeek kan de Tuldense kermiss geweest zijn, die
op zondag na Lambertus-dag werd gehouden. De kermiss
vond zijn oorsprong in de Lekniss, de feestdag van
de patroonheilige van de parochiekerk.

Mit de bronnen die teruggaan ^{tot} aan de verstaide en
Mijt gem eindel aanknopingspunt van de aanschouw

middelbare

van een ~~oude~~ hofel in Esbeek. Sporen in de bodem zijn tot nog toe evenmin aangetroffen. Ook mogelijke hofwijnmatische verrijzigheden leuen niets op. Het veelvuldig voorkomen van Crypsalba, t' Cruys, het Pauskerchhof of Poorschkerchhof heeft andere redenen.

Dat de Westervijk en Lambertushofel in Esbeek en Lambertusmis hadden, vormt geen enkel bewijs voor de ouderdom en de betrekking van beide herdgangen. Ook de wijze waarop de beide 'reeci' levert geen bewijs voor een oude verdelening tussen de voormalige belangrijkste nederzettingen van het latere Hilvarenbeek. Het ene jaar 'lag' Martin de Hilt (eerste decennium van de zestiende eeuw) te Esbeek en het andere in de Westervijk.⁽²²⁾ De omstandigheid dat er te Esbeek en Sint-Nicolaasgilde reedelde en dat het hoofdaltaar van de kerk van Hilvarenbeek aan Sint Nicolaas was toegewijd moet ic in dit verband niet vergeten.

Dat juist de Westervijk en Esbeek de identiek karakteristieke 'kraansvormige structuur' kregen vanuit de late middeleeuwen is nu nog duidelijk herkenbaar. De vermelding van Westervijk en Noochoven in de lijst van Ebbenaach omstreeks 1200 maakt ic in de gaten blijven houden. Ook de omstandigheid dat juist in die periode namen van nederzettingen en gronden meegescrewd kunnen zijn naar de lager gelegen gebieden die ontgonnen en bewoond werden.

① en ② Onduidelijke notities wat wil ic met die mededelingen precies zeggen -> anders weglaten

Off. 2. Kraanselkernstructuur van Esbeek ~~met~~ uit de
late Middeleeuwen rondom de balle akkers.

Jarenlang heeft de kadastrale kaart van 1828 gedienst als uitgangspunt om de Brabantse dorpskernen aan de hand van allerlei nederzettingssmodelen tot zelf in de hoge Middeleeuwen te kunnen verklaaren. Bij die modellen gingen de samenvattingen uit van de gedachte dat de kerken gestaag en geleidelijk groei doormaakten. Vaak was de ontwikkeling echter erg dynamisch.²³ In Esbeek was dat niet veel anders. Vooral in de eerste en tweede eeuw blijven nederzettingen verdwijnen of verplaatsd te zijn. De oudste kadastrale kaarten mogen slechts aangevuld worden om de bewoningsgeschiedenis vanaf de late Middeleeuwen tot nu toe te analyseren.

Om de middeleeuwse bewoningsstructuren van Esbeek beter te kunnen begrijpen moesten verschillende andere onderzoeksmethoden op elkaar afgestemd worden, zoals: historisch bronnenonderzoek, toponymisch en archeologisch onderzoek.

Archeologisch onderzoek heeft in Esbeek nooit plaatsgevonden.²⁴ Een gelijktijdige uitgraving van alle bouwhuizen en wegen (waar bleven er steeds kleine strookjes zwarte grond tussen de huizen liggen?) zou wellicht een goed beeld op de inrichting van de aangebouwde nederzetting gegeven kunnen hebben. Ook achtereenvolgende ~~herbouwfasen~~ ^{herbouwfasen} zouden dan beter aan het licht gebracht zijn. Nu betrachten het steeds slechts fragmenten die nu bekijken en gefotografeerd moeten worden. Het valt nu onder de norma: archeologisch onderzoek. Belangrijke onderzoeksmethoden zoals: exakte opmetingen horizontaal en verticaal van alle sporen, dendrologisch onderzoek en phytol-archeologie²⁵ kunnen uiteraard niet toegepast worden.

Toch wil ik hier enkele benodigingen, die ik mocht dankbaar aan Dr. Frans Theras van het I.P.P. van de Utrechtse Universiteit te Amsterdam verhogen, nochtans overgeven.

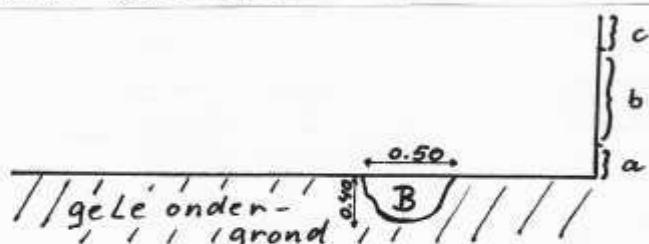
Protocollaire archeologie

Hier moet ook tussen beide handen van:

Echter stads..... worden er ~~is~~ bij de nieuwe bouw in het dorp regelmatig sporen van gesloopte voorwerpen gevonden.

Milieuonderzoeken

Op 17 september 1991 werd de bouwplaats van C. Schepens (afb. 3 nr. 1) uitgegraven. Toen ik bij de bouwput aan kwam had de kraanmachinist juist alles 20 cm. dieper uitgegraven om de zogenaamde 'zwarte vlekk' weg te krijgen. Toen dat nog niet lukte liet hij het maar zo. De volgende dag zou de put met gevuld zand opgevuld worden, om zodoende een goede fundering te kunnen maken. Door die valrijke van de machinist kunnen bestaande sporen vernield zijn, terwijl minstens nieuwe aan het licht gebracht zijn. Nadat ik en aantal foto's gemaakt had, probeerde ik zo goed mogelijk de sporen in te tekenen. Tot slot kon ik voor de schemer in iel steeds een paalgat horizontaal in profiel schaven om eventueel scherven-materiaal te vinden.

Diepeput bouwput 1.

a = extra uitgegraven (0.20 m.)

b = zwart esdak (0.50 m.)

afb. 4 c: opgebrachte zwarte grond uit regaatleg, zomer 1991
B: uitgeschaafde paalgat (0.20 m.)

de vulling van
veel paal gaten, dat zijn gevuld
waarin palen van gebouwen geplaatst
worden.

In totaal kwamen in deze bompot ruim dertig sporen terecht. Allereerst lag er de groppel G-G die de machine uitgaf. Hierbij gingen twee paalsporen voor een deel verloren. Deze twee verloren paalgaten behoorden wellicht niet van een ander tot een gebouw. De vulling van de gaten bestond soms van een deel uit wit, uitgevoegd zand. Twee paalgaten zijn onder op de foto niet zichtbaar. Wellicht liep het gebouw nog wat door. Maar zeker niet tot de laagste uitgegraven weg de Mostaard. Teder paar palen had het gebuit van een gebouw gevormd hebben. Ze zijn verbonden met lijnen.

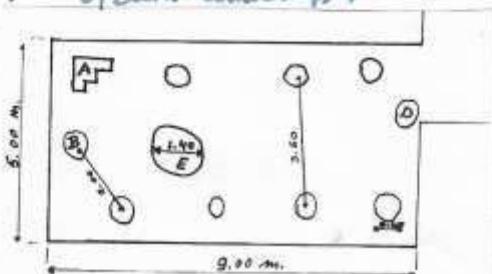
Mogelijk lagen er ook sporen van een tweede gebouw. Het betrof kleinere kuilen, die echter wel durende kleine vulling hadden, met uitsanding van het witte zand. Ze zijn verbonden met een stippelijn. Wellicht zijn het sporen van een klein bijgebouw. Vele kleine spore honden niet met elkaar in verband gebracht worden. In het midden zijn de drie recht hoekige sporen, waarvan de betekenis onduidelijk is.

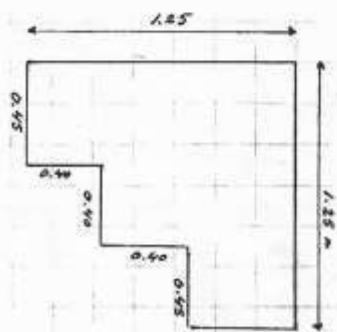
Foto 1. Uitgegraven voorgedeelte van bompot 1.

H. de put van de garage (afb. 5) vonden we paalspoor A met een uitzonderlijke norm. (afb. 6) De paalspoor in deze put waren erg groot (diameter 1.00^m) en verhoogd. Ze zijn wellicht van een voerdenij geweest. Tussen deze twee rige paalsporen lag een grote centrale kuil Ø E met een diameter van 1.40 m. Uitkans was het een grote kuil binnen een plottegrond zoals er wel meer vonden gevonden en waarvan de functie nog niet duidelijk is. Vergelijkbare kuilen zijn in publicaties nog niet opgenomen en verbleven.

Er lag wel veel verhoold materiaal. Ook nogal wat stukjes roodachtig zout materiaal. Dat was op verbaal leen kunnen denoten. Ee. roodgloats behoort dan ook tot de mogelijkheden. Paalgat Ø B bevondt in het uitgeschaafde gedeelte geen schervenmateriaal. In paalgat Ø lag aan de oppervlakte een laag van gele wit aardekorst. Het is een vondfragment van Pingsdorff aardewerk (11^e, 12^e eeuw).

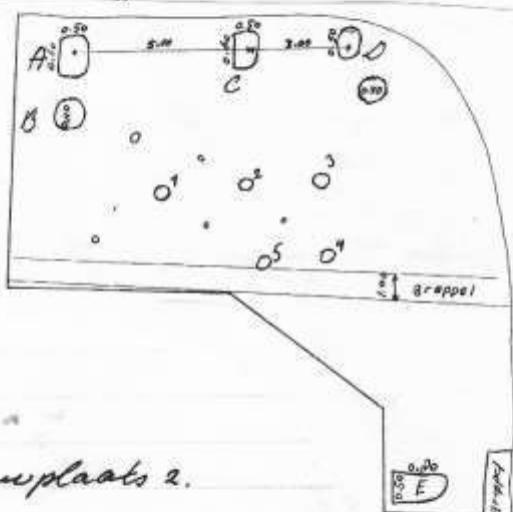
afb. 5 Bouwput van de garage

afb. 6 Paalspoor A.
Plottegrond van

1991?

Op 11 december 1992 werd de bouwplaats van P. van Roover (afb. 3 nr. 2) uitgegraven. De afstand van put 1 tot put 2 is c. 80 meter. Tijdelijk kwamen een grote greppel van 1.00 m. breed en een fragment van een greppel aan het licht. Bij dat laatste fragment lag paalpoor E van 80 bij 50 cm.

afb. 7. Plattegrond bouwplaats 2.

De totale ondergrond was sterk verstoord, laagdaling en nogal westbruijn van kleur. De sporen A t/m D kunnen ^{vuur} bij gebouw gerekend zijn. De sporen 1 t/m 5 (kleine ronde kuilen van 20 cm.) kunnen van een nog kleiner gebouwtje, een spieker, gevallen zijn. In de literatuur ⁽²⁾ wordt hiervan melding ^{oever} gedaan, gedateerd 4^e en 5^e eeuw. Spiekers zijn kleine opslagplaatsen die bestaan uit een door vier of meer palen gedragen verhoogt platform. In spoor A lag aan de oppervlakte → drie ovaalige tegels ovaal met middelcentraal -> mens./veug hond.
10de eeuw of 12de eeuw die 202.

daarvoor te de publicatie van de
mededeling Dommeren in de Berichten
van de Kiescommissie voor het tweede herendig
Bodemonderzoek 1988

uit *Zuid-Limburg*
(nude-12de
eeuw)

een geel-wit stukje aardewerk; Prinsdorp of Andenne.
In huul 2 lag aan de oppervlakte een rood scherfje.

Op 9 maart 1992 werd de boorput van .. van Gils uitgegraven (aft. 3 nr. 3). Hier was het een riivar van kleine en ~~vele~~ grote, ^{rond} en langgerekte sporen. Een van die grote wasch vellen bleek nog een boomstamput te bevatten. In mei 1991 werd ook 60 m. ten noordwesten daarvan een boomstamput naar boven gehaald. Trouwens in 1990 was dat ook al het geval bij de uitbouw van de ligbarakken van M. Uilen aan de Spaanendreefstraat (aft. 1 nr. 1).

In beide laatste gevallen betreft het een drijkwatertput van durende constructie. De inhoud grijig verloren, trouw de putregumenten van de eerste bewoond bleven.

Bij de voorlopiging achter de hakh in Hilvarenbeek in 1980 werd wel een jonge plaggenhut gevonden waarin blijkbaar weer later (15^e eeuw) een boorput geplaatst werd, nu dienende als boorput¹². In museum de doornenboom heeft men wel een mooi exemplaar van een boomstamput, maar die is opgegraven uit ~~het~~ ^{het} erdok van de Molenakker in Moergestel en geleend van uit Oostenrijk.

In boorput nr. 3 werd de derde boomstamput gevonden. Daar dit exemplaar een plaatje kan krijgen in het museum in Hilvarenbeek zullen we deze inmiddels weer in elkaar gezette watervalput wat uitgebreider beschrijven.

Foto 2. Boomstamput. De eiken pennen worden door de segmenten geslagen en niet bindhout met elkaar verbonden.

De rafelige bovenkant van de put bevond zich 20 cm. in de gele ondergrond. Het gedeelte ervoor was totaal verdwenen. Het gedroogd hout (1.60 m. hoogte) was tamelijk goed bewaard gebleven in het grondwater. De put was compleet en niet ingestort. Met de kraan werd de put eruit gehaald en apart gelegd. De vulling werd zo goed mogelijk doorwrikte. Eigenlijk moet dat in één laag van laag gebeuren. Alleen daar was geen tijd voor; de vrachtwagens met zand stonden te wachten. En tevens ^{verschillende} schepen van aardewerk kwamen. Twee randfragmenten en een lensvormig boden fragment van Anderenne-aardewerk. Verder rood aardewerk; ongeglazuurd vereind en geëglazuurd vijfkleurde aars.

wit geholde

segmenten

De put was gemaakt van vier schollen van een eiken hout met een interne ~~deur~~ diameter van 90 cm. en een wanddikte van 8 cm. Het grote gat waarin de put geplaatst is geworden, de insteek, heb ik niet op kunnen meten.

Er zaten in elke schol minimaal twee ronde gaten geboord van met een diameter van 20 mm. Hiervan zaten nog de restanten van houten pennen, die aan de binnenzijde van de wanden vlak, effen en onbeschadigd eindigden.

Een boorstam met een lengte van c. 4 meter werd in enkele delen gesplitst over de totale lengte. Daarna werd de binnenzijde weggebruis, misschien in combinatie met verbranding. Twee aangrenzende schollen waren aan de onderkant in iernes gedeeltelijk weggebrand, zodat er een open driehoek ontstond (zie foto nr. 2). Misschien heeft men toen in dat gat maar losse stukken ingezet. Er zaten in iernes enkele fragmenten bij die in het gehol niet pasten.

Nadat men een groot gasgat met een diameter van c. 4 meter tot aan het grondwater gegraven had, plaatste men de schollen rechts tegen elkaar. Dan sloeg men de houten pennen van buiten naar binnen door de schollen. Aan de buitenkant werden met lindenhout (welge tenen) de houten pennen aan elkaar vastgebonden. Dan

werd van binnen uit de put beetje bij beetje ondergraven.
Hoewel de onderkant van de ribbelen schuin aange-
loopt waren, hadden zij zalken en werden de delen
constant tegen elkaar aangedrukt. Het valt ook op
dat in de onderste 50 cm. geen punten zaten.
Minchia liet maar hem ook zover zalken.

Het is bekend dat dit type put dateert uit
de 11^e, 12^e eeuw. Latere putten haalden een dunne
kleinere wanddikte en nog later werden ze gemaakt
van gestapelde platten of bolanden ze uit een
vierkante houten houtconstructie.⁽²⁹⁾

Donderdag 7 mei werd de Mortaard (nieuwe
reg; abb. 3 nr. 5) uitgegraven. Helaas zo'n 20 cm te ondiep
zodat er niets te zien was. Na aankondiging was de gemeente
bereid alsoog de resterende laag af te graven. Op
2 juni werd een redelijk vlakke ondergrond verkregen.

Meteen keerde zich de plattegrond van een
boerderij of waarbinnen de stoelyplaats nog duidelijk
aanwezig was. Ook waren de aanzetten tot verschillend
een tweede gebouw zichtbaar. Op die plaats moet nog
een parkeerterrein met een aantal woningen uitgegraven
worden. Hans Schoenmakers nam het teken- en meet-
vak in de laatste bouwput voor zijn rekening. Een
totaal overzicht kan beter gegoten worden als alles
uitgegraven is.

Conclusie:

Voorzichtig mogen we concluderen dat aan de rand van de Esdelen, van hoog naar laag, van grondwaterkop 7 naar 6, zich in de late middeleeuwen in Esbeek nederzettingen bevonden. En ervan hebben we archeologisch aangevonden. De grondwaterstanden (afb. 1) wijzen aan waar er nog maar te verwachten zijn. Ook voor mogelijk sporen uit de vroege middeleeuwen zijn nog verhinderen.

Ogenaardelijk zijn deze gebieden nog niet verstoord door bebouwing. Verstoringen kunnen zich echter wel voordoen bij recente moderne landbouwmethoden, zoals drainage en diepgondbevering.⁽³⁰⁾
~~Van~~ Dat vroegere bewoning hier in Esbeek wel verwaakt werd blijkt uit ~~de omgeving van~~ het straatnamenplan dat ik eerder in 1991 indiende: Mostaerd, Loverijk, Tan Lake, Hofstad en Koerpeel.⁽³¹⁾ Dat de laatste door de bewoners absurdistisch geassocieerd werd met een ander oud beroep (naast boer) en daarom niet geaccepteerd werd, is alleen maar jammer. En ik had nog niet eens de compromisbare schrijfwijze 'Koerpeel' doorgegeven!

Als alternatief hadden weel Heuvelaar⁽³²⁾ wel aanvaard. Een veel voorlameerde veldnaam en is 10^e eeuw verdwenen in Esbeek, maar nu dus een terug. Deze gronden lagen precies tussen de Byester gemeyns en de Kolkavens. Laatsgenoemde oude behende gebied

onderdelyke
wat is de relatie
met de bewonenden nederzetting
in geografische zin.
Liggende in hetzelfde gebied?

uit de Esbeekse bronnen lag ingeklemd tussen
de Dijker gemeente, de Ola, de Voort en de
Bellendijk. Het lijkt mij een quotiëntiale beekdal-
ontginning, beschouwden, uit de 11^e, 12^e eeuw, de
periode waaruit onze gevonden Esbeekse nederzetting
stamt.

De mogelijke relatie tussen deze gevonden neder-
zetting op de hogere gronden en de oude beekdalont-
ginning uit dezezelfde tijd is uiteraard de moeite
waard verder te bestuderen. De tijd waaruit onze
nederzetting stamt is verder interessant i.v.m. de
uitgebreide gemeenten en de parochiestichting.
Beekdalen spelen een belangrijke rol bij de ontstaan-
ing van de parochies. Meest ^{= later} juistering!
alle Kempen kenmerkt zich door een vroege formalisering
van aanvankelijk zelfstandige entiteiten. Dat
zullen allereerst individuele, familiale even geweest
zijn, geïsoleerd of in groepsverband. De eerste
juridische operatie in ons gebied zal plaatsgevonden
hebben tijdens de parochiestichting (10e, 11e eeuw)⁽³³⁾

Beekdalen spelen een belangrijke rol bij de
ontstaan-
ing van de parochies. Meestal was het een
conglomeraat van nederzettingen die op één
dekzandplateau liggen.⁽³⁴⁾ In Esbeek ligt een mooi
uiteindelijk hoog, enkel het sub-gebruikt Omm.
Een mogelijke verplaatsing in de late Middeleeuwen
door het vliegende zand⁽³⁵⁾ moet nu niet uit

het nog verliezen.

Tot nog toe zijn vaak Esbeekse bezittingen en namen naar elders verplaatst. Het tegenhouden van geleidelijke groei van Esbeek is ongehoord; het ontnemen van de Esbeekse geschiedenis is ongepast. Haastgenomen betreft dan de Kocharen en de Bijster gemeenten. Hierop kunnen we ongetwijfeld terug.

Waarom niet dit in heden plotseling?

Soms heb ik een beetje ruimte mee te volgen, waarmee het gaat omdat ik niet alle dingen kunnen en planten die in Esbeek en Mitraren bestaan.

Mits hier ruimte aan heeft is het opeigen en de meeste genoemde namen nodig ook niet-Esbeek-

meren of jonge Esbeeknaren het goed kunnen vullen.

Noten:

- ① Exact deze achter is voorheen gekenmerkt als 'zandig.' Vermoedelijk bij het ophogen van het terrein van de kerk. Het vormt een duidelijke insinking in de smalle esdijk naar het oosten toe (zie opp. 1 (c 7n 45 II)). Sporen zullen toen wellicht uitgewist zijn. In de moestuinen van de twee woningen ten oosten daarvan midden op die esdijk vindt enorm veel Andenne en Puigsdorf materiaal opgraven.

Waffen

- ① Tot 1922 was de Mortaard ^{hoewel} een herberg. Met een verkoop-
akte van 21 oktober 1890 blijft de voormalige omvang
van de boerderij. In die en dertig hopen rond 23 ha
^{op 6000 p.} bij opbrenging verkocht.
- ② Een herbaan was een brede weg, 40 voet of 11,5 meter. Esbeek
lag aan de dubbele handelsroute tussen Breda en Leuik.
Mededeling L. Adriaanssen d.d. 7 mei 1909.
- ③ 2 november 1530. R.A.M. Hilvarenbeek R24, f.81.
^{weet iederen wat dat betekent?}
^{wellicht de eerste heer}
- ④ Mededeling ~~teg~~ F. Tjeenk, Amsterdam. ^{volgt en daarmee} ~~een huulige deghoeding~~
- ⑤ H. Sloepker, "De Petruskerk van Hilvarenbeek in
archeologisch perspectief", in: Keembundige Kring Tonannes
Sorpius Beatus (red.), Hilvarenbeek duizend jaar (Hilva-
renbeek, 1980) blz. 76, 68.
- ⑥ ^{eerste} De resultaten van het Kempenproject werden gepubliceerd
in drie delen, in Bijdragen tot de studie van het Brabantse
Keem, ^{Oelen} deel 22, 27 en 33.
- ⑦ Tot nu toe zijn allen enkele plannen opgesteld. alle ^{VA.M.E.L.}
staat er positief tegenover.

⑧ Mededeling F. Thijssen.

⑨ H. Milotte, J. Molmans, Noordbrabantse plaatsnamen.

Monografie I. Vlaamswaard, 1979. blz. 77, 79.

Bocht zou te verblare zijn door de gebogen vorm van de omheining. Het zou dan de benaming betreffen voor individuele, uit de heide ontgonnen en rondom gehuurde percelen.

M. Schönfeld, Velotonamen in Nederland. Amsterdam, 1900 blz. 130. Bocht, zo genoemd naar de gebogen omheining, is een met stakelsel omringde ruimte voor het vee.

⑩ Mededeling J. de Groot, 's-Hertogenbosch.

⑪ Raadhuis Hilvarenbeek. O. A. A. inv. nr. 521. ^{eerste been voluit; daarna?} Waderhuislandt

⑫ Brief L. Adriaenssen d.d. 12 februari 1909.

⑬ Raadhuis Hilvarenbeek. O. A. A. inv. nr. 520.

⑭ Raadhuis Hilvarenbeek. O. A. A. inv. nr. 145.

⑮ Eerste vermelding in het leenboek van Jan III (1312-1355).

⑯ Uitvoerig beschreven door L. Adriaenssen in "Het leenhof ten Bogaerde en de hoeve van de Klapstaart" in: Tussen paradijs en toekomst, nr. 31 blz. 72-91.

- ⑯ Kandelaars is vermoedelijk een verbastering van
Aan de Laare, zoals we in Esbeek ook kunnen:
Aan de Graenstraat, Aan de Broelnie enz.
- ⑰ L. Adriaenssen spatte vele bronnen door. Vanaf 22 maart 1900 kreeg ik veel materiaal toegezonden.
Dank zij zijn inspanningen kan het archeologisch onderzoek voortgaan.
- ⑱ Op 2 augustus 1803 getuigen voor Schout en Schepenen ^{kringen}
van de dijngbank van Hilvarenbeek dat de Plattebeek altijd gedienst heeft tot aflossing van het water en dat dieselbe plattebeek nooit is opgehoest geworden, en ook dat aldaar nooit de schouw is gevout voor heitzaan of weg zo vere kennelijc.
Alte in bezit van Jan Verhoeven, Esbeek.
Plat- betekent hier: moeddring, laag gelegen
- ⑲ R. A. H. Hilvarenbeek R 24, f 81, 2 november 1530.
Peter Jans van Tese verkoopt o.a. een hofstad
aen den Mortaert, gelegen naast erff meester Aerts
van Tuldel, gehoyten den Beerschen hoff, metter
ander syde never die vroent ende never die
Breedebieck.
Bree (niet als plat) betekent hier: moeddring.
(Mededeeling: J. de Groot).
- ⑳ J. van Gits, "Wijngaard Esbeek alle parochie Esbeek", in:
J. van Helvoirt (red.), Esbeek, niet van gisteren. Esbeek,

1990. blz. 127.

- (22) L. Adriaanssen, "Voor dat Esbeek een parochie werd", in: Esbeek (...), blz. 265, 266, 267.
(zie hoofd 21)
- (23) T. Maas, "Nedersettingsgeschiedenis van de Brabantse zandgronden", in: Middelleeuwen in beweging.
Stichting B. G. R. 1991. blz. 49.
volum A
- (24) In 1957 en 1975 werden respectievelijk door P. Modderman en J. Versers de resultaten van onderzoek van een urnenveld uit de late Bronstijd en resten van een nedersetting gelegen bij het Haag Spul gepubliceerd.
- (25) Phylo is afgeleid van het Griekse phuton en betekent plant. M.b.v. deze studie kan men het vroegere milieu en de invloed van de mens op het milieu reconstrueren en nagaan welke planten de mens als voedsel dienden.
- (26) Mededeling F. Théus.
- (27) J. Baselmans, "Een Germaanse nedersetting uit de 4e en 5e eeuw", in: Tussen zeer gehucht en drie laantjes. Romeinse en middeleeuwse bewoning van Geldrop - 't Zand (J. Baselmans, F. Théus (red.) Amsterdam, 1990 blz. 29.

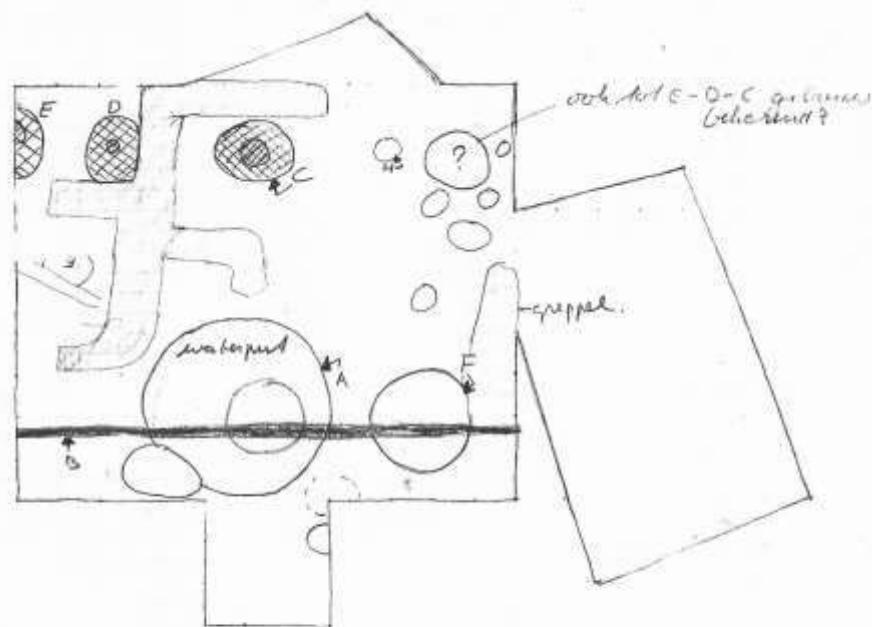
- (zie voorts)
- (28) H. Stoepker, blz. 68.
- (29) F. Thewis e.a., Medieval Settlement at Alommel.
Amsterdam, 1959, blz. 300, 301.
*In de Berichten v. de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
1988*
- (30) Zo werden de hoge walheden tussen het Hoog Spui en de IJbeekberg eind jaren '60 t. b.v. opgehoogd voor het nieuwe viaduct naar de Handelaarsstraat afgegraven.
- (31) In 1310 genoot de kapitteldelen van Hilvarebeek 2 minder geest in Korenpole.
A. M. Franken, Documenten betreffende de kapittels van Hilvarebeek, Sint Oedenrode en Oirschot.
's-Hertogenbosch, 1956. blz. 25.
- (32) In 1574 spreekt men van den Hoevelaar, een beemde aardebroekerd tussen die Aa.
Hilversum R. A. H. Hilvarebeek, R 29, f 15, 21 januari 1574.
- (33) J. Molmans, Gids bij het historisch toponiemonderzoek. Brussel, 1988. blz. 8
- (34) F. Thewis, "Middelbare parochie-centra in de Kempen 1000-1350", in Het Kempenproject 3, Waalre 1989. blz. 107.
A. Vethouven en F. Thewis
(red.) De middeleeuwse kerken

③⁵) D. Enklaar, Jeneene gronden in Noord-Broabant in
de Middeleeuwen. Utrecht, 1941.

no. 124. ... hoe sy aen derselver hore wachten
ende gemeynten gheue schade geleden heffen ende
dagelic ende soe langer soe moer geschapen
sijn te lidien overmits den overbuldigen op hof-
fenden ende vliegende zande, dat den veel
eynden zeer grootelic vast ende dagelic
meerdert ... (22 november 1441).

1992

wat ik allemaal
zie

C-D-E van
een gebouw?

foto nr 1

F = paalkuil

G = greppel, machine heeft er dieper gegraven
ter verwijdering zwarte grond.

A = waterput

C = paalkuil.

foto 2

foto 3

C = paal kuil uit de volle middenleeuwen
en andere sporen

A = waterput

Foto 4

Mijn interpretatie:

A = grote vlek met daarin kleine vlek = jong B
= waterput

B = recente kabelsleuf

C = paalkuil van bovenig uit volle middeleeuwen

foto 5

E = paul kuhl?

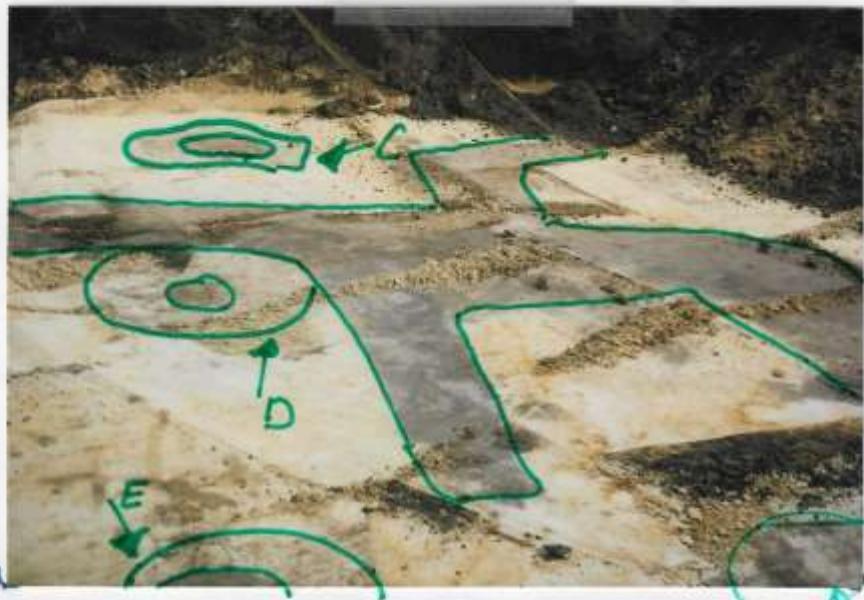

Foto 6

C = paalkuil volle middenleeuwen

D en E zijn soortgelijke paalkutten

C - D en E vermoedelijk de naanderkuilen van een groot gebouw = woonkamuis?

